

SUMMARY

The article examines the structural-grammatical and lexical-semantic types of occasionalisms based on the material of Belarusian folk riddles, determines their functional-stylistic role. The polyfunctionality of occasionalisms is noted – they create the originality of speech, reflect the uniqueness of folk verbal creativity, lead to a punning form of utterance, forming a kind of wordplay, contribute to the rhythmic-intonational organization of the discourse of riddles and strengthen the verbal-figurative characteristics of the encrypted denotation, which helps in its guessing.

Хазанова К. Л.

ФИГУРЫ ПАЎТОРУ Ў МОВЕ НАРОДНЫХ ПРЫПЕВАК ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

*Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны
(Паступіў у рэдакцыю 14.09.2021)*

Прыпеўка з'яўляецца адметным жанрам вуснай народнай творчасці. Невялікія па аб'ёме, звычайна вершаваныя творы, прыпеўкі, як правіла, суправаджаюцца лёгкай запамінальнай мелодыяй і зместам закранаюць пэўныя актуальныя для выканаўцаў і слухачоў маральна-этычныя праблемы.

Музыкальнасці прыпевак спрыяе іх мова. Як і іншыя малыя фальклорныя жанры (сярод якіх, напрыклад, прыказкі, прымаўкі, загадкі), прыпеўкі адрозніваюцца надзвычайнай трываласцю і актыўнай функцыянальнасцю, што выяўляецца ў захаванні жартаўлівых песенных чатырох- або шасцірадкоўяў не толькі ў вясковай мясцовасці, але і ў гарадах, пра што сведчаць матэрыялы фальклорнага архіва філалагічнага факультэта Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны.

Лінгвістычныя сродкі выяўленчай выразнасці народнапесенных твораў гарадоў Беларусі вывучаны далёка не поўнасцю, што абумоўлівае актуальнасць дадзенага даследавання.

Мэта артыкула – выяўленне стылістычнай значнасці фігур паўтору ў экспрэсівізацыі мовы прыпевак, адзначаных на тэрыторыі Гомеля. Аб’ектам даследавання сталі прыпеўкі, зафіксаваныя ў горадзе Гомелі і сабраныя ў фальклорным архіве філалагічнага факультэта Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны. Фактычны матэрыял прыводзіцца з захаваннем мясцовых моўных адметнасцей.

Да асаблівасцей мовы даследаваных прыпевак належаць сінтаксічныя сродкі выяўленчай выразнасці, сярод якіх «важным сродкам інтэнсіфікацыі зместу, што павышае ступень экспрэсіўнасці моўных адзінак» [1, с. 103], з’яўляюцца фігуры паўтору.

У гомельскіх прыпеўках, як і ў многіх фальклорных творах іншых жанраў, даволі часта сустракаецца анафара:

*А сколько ж я не плакала,
Усё ж было аднакава.
Стала песенькі спяваць,
Стала гора забываць.*

Найбольш заўважная ў прыпеўках лексічная анафара. Паўтор слова ў пачатку некалькіх радкоў акцэнтуюе ўвагу на інфармацыі, перададзенай гэтым словам. А калі паўтараецца дзеяслоў, тэкст прыпеўкі ўдала перадае ступень праяўлення адпаведнага працэсу або дзеяння:

*Падбівала я нагой,
Падбівала я другой.
Усе чатыры кавалера
Закачалі галавой.*

Характэрнасць дзеяслоўных анафар для прыпевак, выяўленых у горадзе Гомель, праяўляецца ў разнастайнасці марфалагічнай выражанасці названых фігур. У прыпеўках у анафары выкарыстоўваюцца адмоўныя імператывы: «*Не ругай мяне,*

*мамаша, / **Не ругай** грозна, / Ты сама была такая, / Приходзіла позна».*

Іншы раз пры ўжыванні ў тэксце адмоўнага імператыва ў анафарычны паўтор уваходзіць толькі адмоўная часціца, што дазваляе падкрэсліць адмаўленне: «*Ты **не** стой пад вакном, / **Не махай** картузікам. / **Не** пайду я з табой, / З малым каранузікам».*

Такая анафара можа спалучацца ў фальклорным тэксце з дыстантным каранёвым паўторам, «у якім сумяшчаюцца вертыкальная і гарызантальная ўласцівасці тэксту, спалучаюцца парадыгматычная і сінтагматычная характарыстыкі моўных адзінак» [1, с. 120]: «***Не судзіце** мяне, бабы, / **Не судзіце**, мужыкі, / **Перасудаў** не баюся, / **Не трапіце** языкі».*

Названыя сродкі выяўленчай выразнасці ствараюць звязнасць тэксту прыпеўкі, падкрэсліваючы змястоўную важнасць паўторанага кораня, а паўторанае ўжыванне адмоўнай часціцы павышае выразнасць радкоў.

Звычайна дзеяслоўная анафара, выражаная неімператывнымі формамі, выкарыстоўваецца пры інверсійнай прэпазіцыі дзеяслоўнага выказніка. Адметны гукавы малюнак у прыпеўках ствараецца за кошт парнай анафары, у якой паўтор дзеяслова спалучаецца з паўтарэннем злучнікаў, што з'яўляецца гукавой анафарай: «***Спалюбiла** я Колю і Ваню, / **Спалюбiла** абаix. / А Колечку – за канфеты, / А Ванюша – мой жанix».*

Часам да дзеяслоўнай анафары ў прыпеўцы далучаецца алітэрацыя:

*Кукарэку, певунок!
Пашый хлопцу кажешок,
Пашый штонікі з шаўкоў,
З залаценькіх паяскоў.*

*І пашыў ён, і надзеў,
І ў люстэрка паглядзеў.*

Узмоцненае выкарыстанне зычных [ш], [ц] стварае акустычны эфект: быццам чуюцца шоргат тканін. Эўфанічная гульня з шыпячым [ш] і свісцячымі [с], [з] уласціва беларускім народным прыпеўкам, выяўленым у Гомелі: «**Сербіянку танцавала, / Сербіянку рэзала. / Шыла міламу штаны, / Крэсла не прарэзала**».

У прыведзеным творы алітэрацыя выкарыстоўваецца разам з субстантыўнай анафарай і інверсіяй, што затрымлівае ўвагу на аб'екце дзеяння. Для субстантыўнай анафары прыпевак увогуле характэрна інверсійная размяшчэнне: «**Каля лесу я стаяла, / Каля лесу боязна, / Дажыдала я мілога / З ваеннага поезду**».

Выразнасць узмацняецца за кошт алітэрацыі свісцячых [с], [з]. Як паказваюць прыведзеныя тэксты, выразна-выяўленчы малюнак мовы беларускіх народных прыпевак горада Гомеля як часткі вялікай скарбніцы славянскага фальклору не абыходзіцца без алітэрацыі. Паколькі інфармацыйна-зместавы кантэнт прыпевак часцей закранае сферу ўнутраных пачуццяў чалавека, яго інтымных перажыванняў, то відавочна паўтарэнне зычных, што ўзмацняюць выяўленне ў тэксце тэмы кахання. Аднак адлюстраванне гэтых эмоцый у прыпеўках звязана з гумарам, з прычыны чаго часта адзначаецца алітэрацыя [м], [м'], што перадае бадзёры настрой, і [л], [л'], што паказвае мяккасць і пачуццёвасць: «**Ты падумай-ка, падруга, / Маго мілага любіць. / На тваём камне сядзець. / На мяне будзе глядзець**».

Паўтор прыназоўнікава-назоўнікавага спалучэння стварае ў прыпеўках строфную анафару, якая садзейнічае архітэктоніцы народнапесеннага тэксту: «**А не ўсё на гору плацаць, / А**

*не ўсё па ім тужыць, / Трэба ж хоць адну часінку / Ды ў вясё-
ласці пажыць».*

Гукавая анафара і дыстантны каранёвы паўтор у прыпеўках узмацняюць экспрэсіўнасць: *«Без цябе, мой дарагі, / Без цябе, мой мілы, / Без цябе, каханы мой, / Белы свет нямілы».*

У значнай ступені выразнасць прыпевак ствараецца за кошт сумяшчэння ў тэксце анафары і эпіфары: *«Мене мілы ізмяніў, / А я ўпала перад ім. / А я ўпала ды сказала: / Слава Богу, што змяніў».*

Прыведзеныя вышэй тэксты паказваюць часты зварот аўтараў-стваральнікаў прыпевак да каранёвага паўтору: *«Сербіяне сена косяць, / Сербіяначкі грабуць. / А малыя сербіяне / Навоз віламі кладуць».*

У прыпеўках часцей выкарыстоўваюцца дыстантныя каранёвыя паўторы, што ўплывае на звязнасць тэкставых кавалкаў пры аб'яднанні ў адзінае цэлае. Неаднаразова названы прыпеўкай карань звычайна ўяўляе сабой стрыжнёвы кампанент змястоўнага напаўнення твора.

Амаль абавязковым у прыпеўках выступае спалучэнне каранёвага паўтору з лексічнай анафарай: *«Я каровачку даіла / Белую-прыбелую. / Я такога ўхажора / Из бумагі здзелаю».*

Да названых фігур маўлення ў прыпеўках далучаецца і паліптон:

*Гарманіста я любіла,
Гарманіста цешыла,
Гарманісту на плячо
Сама гармошку вешала.*

Выкарыстанне каранёвых паўтараў разам з паліптонам, анафарай і эпіфарай ўплывае на дасціпнасць прыпеўкі: *«Мяне мілы ізмяніў, / Я хаджу змянёная, / Якога чорта ізмяніў, / Я шчэ не ўлюблёная».*

На аснове нечаканасці спалучаных моўных адзінак ствараецца адметны вобразны малюнак: *«А ў мяне мілёнак лысы, / Я не знаю, куды дзець. / А як зеркала не будзе, / Буду ў лысіну глядзець».*

Каранёвы паўтор у прыпеўках удала сумяшчаецца з падваеннем і гукавой анафарай: *«Сямён, Сямён, / Накалі дроў. / Я, Сямёнаўна, / Напяку бліноў».* Падваенне антрапонімаў у прыпеўках часцей адбываецца ў зваротках: *«Ой, Сямён, Сямён, / Сядзіць на лесенке, / А пра Сямёнаўну / Пяюць усе песенкі».*

Прыведзеная прыпеўка адрозніваецца значнай варыятыўнасцю. Амаль кожны варыянт мае ўласныя тыпы спалучэння фігур маўлення. Да падваення антрапонімных звароткаў можа далучацца ад'ектыўны паліптатон, дзе ўжыванне розных формаў ступеняў параўнання стварае градацыю якасцей: *«Ой, Сямён, Сямён, / Да ў цябе пуп зялён. / Ка мне б хадзіл, / Штоб зелянейшым был».*

У іншым тэксце экспрэсіўнасць павялічваецца дзякуючы спалучэнню падваення з назоўнікавым паліптатонам і дэрывацыйным паўторам дэмінутыўных формаў, якія ствараюць эмацыянальнасць радкоў: *«Ой, Сямён, Сямён, / Ты мой жа Сенечка, / А пацалуй мяне / Ты хараішэчка».*

Падваенне мае на мэце перадаць інтэнсіўнасць з'яў і працэсаў. Назоўнікавае падваенне часцей выкарыстоўваецца ў зваротках, што спрыяе большаму лагічнаму выдзяленню аб'екта гаворкі: *«Гарманіст, гарманіст, / Не спускай глаза ўніз. / А глядзі на мяне, / Заўлякаць буду цябе».*

Стылістычны эффект падваення адмоўных імператываў можа ўзмацняцца за кошт займеннікавай анафары, што выдзяляе асобу-суразмоўцу: *«Ты не пой, ты не пой, / Ты не падпева-ла. / Трыжды замужзем была, / Голас пацярала».*

У прыпеўках адзначаецца адвербіяльнае падваенне («*Міне мілы не цылуе, / Гаварыць: “Патом, патом”.* / *Прыхажу, а ён на печы / Трыніруецца з катом*»), а таксама эпаналепсіс («*Падзірэўне ходзіць мілы, / Ходзіць, улыбаецца. / Зубы новыя паставіў, / Рот не закрываецца*»).

Своеасаблівы лад набывае прыпеўка пры парным кантактна-дыстантным падваенні аднакаранёвых дзеясловаў, што вылучае ўказанне на дзеянне: «*Пела, пела ды й напела / На сваю галовушку. / Чатыры дзеўкі я напела, / Пятую – заловушку*».

У прыпеўках, выяўленых у Гомелі, сустракаецца падваенне словазлучэнняў: «*Віжу дом, віжу дом, / Занавесачкі на нём. / Через годзік, через два / В этом доме буду я*». І ў гэтым творы не абышлося без сумяшчэння моўных сродкаў выяўленчай выразнасці: да падваення далучаюцца паліптатон і шматпрыназоўніканасць, што надзвычай экспрэсівізуе тэкст.

Выразнасць у прыпеўках часам грунтуецца на аб’яднанні падваення словазлучэнняў, анафары і паліптатону: «*Усе прышлі, усе прышлі, / Усе напараваліся. / А мой мілы не прышоў, / Бо штаны парваліся*».

Падваенне словазлучэнняў спалучаецца ў прыпеўках не толькі з анафарай, але і з каранёвым паўторам: «*Каму садзік, каму сад, / А каму ігрушачкі, / Каму мілы нехарошы, / А мне – проста душачка*».

Каранёвы паўтор, выкарыстаны ў прыпеўках разам з анафарай, садзейнічае звязнасці тэксту і актуалізацыі семантычнага напаўнення асобных адзінак:

*Я не з вашага сяла,
Не з вашага сяленія.
Не па-вашаму паю,
Прашу ізвінення.*

У наступнай прыпеўцы экспрэсіўнасць таксама заснавана на гарманічным узаемадзеянні разнастайных паўтораў – падваенне, паліптон, эпіфара і шматзлучніканасць прывялі да адметнай гукавой інструментоўкі: *«Маша, Маша, чаю, чаю. / Я на міламу скучаю. / Бяры кружку да пі чай / Да на мілым не скучай»*.

Мове прыпевак Гомельшчыны ўласціва гемінацыя. Шматразовы паўтор слоў у невялікіх тэкстах мае вынікам адлюстраванне інтэнсіўнасці і насычанасці пэўных з’яў, працэсаў, якасцей: *«Ой гара, гара, / Гара кочкамі. / Зарастай, гара, / Да васілёчкамі»*.

Адрозненне ў спосабах марфалагічнага выражэння гемінацыі ўплывае на семантычныя і стылістычныя асаблівасці ўспрымання прыпеўкі. Пры выкарыстанні ў дадзенай фігуры маўлення прыметнікаў узмацняецца ўвага да ступені насычанасці адпаведных характарыстык: *«Баявая, баявая, / Баявая – гэта я. / А другая баявая – То падружанька мая»*. Ад’ектыўная гемінацыя назіральна выдзяляе пэўную якасць: *«Галубыя, галубыя, / Галубыя небяса. / А чаму не галубыя / Ў мога мілага глаза»*. Субстантыўная гемінацыя затрымлівае ўспрыманне на аб’ектах гаворкі: *«Ой, гара, гара, / А гара таяла. / Вчера я плакала – / Любовь заставіла»*. Шматразовае паўтарэнне прыслоўяў узмацняе ўвагу да акалічнасці: *«Скора, скоро Тройца / Скора сад накроіцца, / Скора міленькі прыбудзе / І сэрца ўспакоіцца»*.

Пры гэтым адметнасцю мовы прыпевак з’яўляецца спалучэнне адвербіяльнай гемінацыі і анафары:

*Скора, скоро снег растае
Скора і вуткі напывуць
Скора мілага майго
Ды ў салдаты забяруць.*

На працягласць дзеяння паказвае дзеяслоўная гемінацыя, якая таксама знаходзіць месца ў прыпеўках: «**Я іду, іду, іду, / Собака лае на бягу, / Я іду – яна знае, / Што я к міламу іду**».

Анадыпложіс як фігура выразнасці маўлення займае ў прыпеўках адметнае месца. Па словах А. А. Станкевіч, «паўтор сегментаў на мяжы сумежных сказаў уплывае на ўзаемапранікненне іх сэнсу» [1, с. 113]. Адвербіяльны анадыпложіс спрыяе вылучэнню ў тэксце прыпеўкі характарыстыкі дзеяння нават пры адсутнасці яго лексічна выражанага наймення: «**А мой мілы даляко, / Даляко – у Польшчы, / Яго карыя глаза / Ненавіжу большы**».

Паўтор назоўнікаў на стыку сумежных радкоў дазваляе засяродзіць увагу на аб'екце дзеяння, што становіцца суб'ектам у наступным радку: «**А мой мілы – лётчык, / Я яго нявеста, / А як сяду ў самалёт – / Самалёт ня з места**».

Субстантыўны анадыпложіс падкрэслівае семантычную значнасць паўтораных такім чынам моўных адзінак. Экспрэсіўнасць радкоў пры гэтым можна павялічвацца за кошт паліплатону: «**Я любіла Шурачку / За кожану тужурачку. / Тужурачка парвалася – / І я з Шурачкам рассталася**».

Да названых фігур маўлення ў прыпеўках можа далучацца і ампліфікацыя, што ўзмацняе экспрэсіўнасць фальклорнага тэксту: «**Мой мілы, дарагой / Обозвал меня свіннёй. / Людзі думалі, свініна – / Сталі ў вочарадзь за мной**».

Разгляд сінтаксічных сродкаў выяўленчай выразнасці мовы прыпевак, зафіксаваных у горадзе Гомелі, паказвае пашыранасць паўтораў. Для прыпевак характэрна спалучэнне разнастайных паўтораў. Часцей за іншыя фігуры адзначаецца анафара (як лексічная, так і гукавая, строфная), падваенне, паліплатон. Вылучаныя сродкі выяўленчай выразнасці ў прыпеўках знаходзяць разнастайнасць марфалагічнага выражэння. Фігуры

паўтору спрыяюць актуалізацыі ўвагі на важных дэталях, перадаюць інтэнсіўнасць дзеянняў або прыкмет і садзейнічаюць экспрэсіўнасці і эмацыянальнасці прыпевак, што ўплывае на запамінальнасць і актыўнае функцыянаванне даследаваных фальклорных твораў.

ЛІТАРАТУРА

1. Станкевіч, А. А. Лінгвістычны аналіз тэксту : вучэбны дапаможнік / А. А. Станкевіч. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2018. – 198 с.

РЕЗЮМЕ

Рассмотрение синтаксических средств выразительного выражения языка частушек, зафиксированных в Гомеле, показывает распространённость фигур повтора. Для частушек характерно сочетание различных повторов. Чаще других фигур отмечается анафора (как лексическая, так и звуковая, строфная), удвоение, полиптотон. Выделенные средства выразительности в частушках находят разное морфологическое выражение. Фигуры повтора помогают актуализации внимания к важным деталям, передают интенсивность действий или качеств и способствуют эмоциональности частушек, что влияет на запоминаемость и активное функционирование исследуемых фольклорных произведений.

SUMMARY

The research of the syntactic means of expressing of the language of Belarusian folk Gomel's ditties showed the prevalence of repeats. There are combination of various repeats in the ditties. More often than other figures of repeats, anaphora (both lexical and sound and stanza), doubling, polyptotone are noted. The means of expressiveness in the ditties have different morphological expression. Repeats help to actualize attention to important details, convey the intensity of actions or qualities and contribute to the emotionality of ditties, that affects by the memorability and active functioning of the studied folklore works.